

MILLIY SPORT TURLARINING SHAKLLANISHINI IFODALOVCHI LEKSIK BIRLIKLAR

Shokirova Maxbubaxon, Xalqaro tibbiyot universiteti dotsenti,
(PhD)

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ, РЕПРЕЗЕНТИРУЮЩИЕ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ВИДОВ СПОРТА

Шокирова Махбубахон, доцент Международного
медицинского университета, (PhD)

LEXICAL UNITS REPRESENTING MANIFESTATIONS OF NATIONAL SPORTS

Shokirova Mahbubahon, Associate Professor of the
International Medical University, (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalq milliy o'yinlarini milliy sport turlari shaklida ifodalovchi leksik birliklar semantik jihatdan tahlil qilingan hamda nomlanish motiviga ko'ra ularning turlari va o'ziga xosligi o'rganilgan.

Kalit so'zlar: milliy sport turlari, xalq o'yinlari, harakat, holat, metafora, antroponimlar, toponimlar.

Abstract: In this article, the lexical units representing the National People's Games in the form of national sports are analyzed from the semantic point of view, and their types and uniqueness are studied according to the motive of naming.

Key words: national sports, people's houses, movement, condition, metaphor, anthroponyms, toponyms.

Аннотация: В данной статье с семантической точки зрения анализируются лексические единицы, репрезентирующие национальные народные игры в форме национальных видов спорта, а также изучаются их виды и своеобразие по мотиву номинации.

Ключевые слова: национальные виды спорта, народные игры, движение, ситуация, метафоры, антропонимы, топонимы.

KIRISH. Xalq milliy o'yinlari o'tkazilish davriga qarab, doimiy va fasliy o'yinlarga bo'lingan: Masalan, bahorda daraxtlar uyg'onib, tollar kurtak chiqarganda – "tol bargak", dala gullari ochilganda –

"gul o'yini", pishiqchilik paytida danak, yong'oq o'yinlari, arg'imchoq uchishlar sevib o'ynalgan. Kech kuz, qishda yog'ingarchilik boshlanib, yer yumshaganda qoziq, oshiq, tosh o'yinlar odat tusiga

<https://orcid.org/0009-0007-9562-0569>

e-mail:

shokirovamakhbubakhon@gmail.com

kirgan. Qor yoqqanda “qorxat”, “qorbo‘ron”, yomg‘ir yoqqanda “yomg‘ir yog‘aloq”, kuchli shamol esganda “bo‘ron-bo‘ron”, sovuq o‘z kuchini ko‘rsatganda barcha sandal atrofida yig‘ilib, “topishmoq top”, “tez aytish”, “kim aytdi” kabilar o‘ynalgan. Kech kuzdan to bahorgacha “uloq-ko‘pkari” musobaqalari o‘tkazilgan. Xalq o‘yinlarining bir guruhi ommalashtirilib Xalq milliy o‘yinlari respublika musobaqalari (1991— 1996) va “Alpomish” o‘yinlar festivali (1998) o‘tkazilgan. Kurash, ot poygasi, ko‘pkari (uloq), “Bo‘ron”, arqon tortishish, bilak kuchini sinash, “Mindi”, qirq tosh (qizlar o‘yini) va boshqa harakatli o‘yinlar mazkur musobaqa va festivallar dasturlariga kiritilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. E.Jabborov o‘zbek xalq o‘yinlarini nomlanish motiviga ko‘ra quyidagi turlarga ajratadi:

1. O‘yinda qo‘llanadigan vositalar asosida.
2. O‘xshashlik asosida.
3. Antroponimlar asosida.
4. Toponimlar asosida.
5. Kishilarning kasb-kori va mashg‘ulotiga nisbat berib.
6. Tovush yoki narsa-hodisaga taqlid asosida.
7. O‘yinchilarning jinsi yoki yoshiga nisbat berish orqali.
8. O‘yin predmetlari yoki harakat-holatning miqdoriga ko‘ra.
9. Turli marosim, urf-odat va udumlar asosida.
10. Hayvon va parrandalarning turli xatti-harakatiga taqlid asosida.
11. Ertak qahramonlariga nisbat berish asosida.
12. Inson a‘zolarining harakati asosida.
13. O‘yinda bajariladigan harakat yoki holat asosida.
14. O‘yinda belgilangan marra asosida.
15. O‘yin-qo‘shiqlarning ritmi asosida.
16. Biror predmetning alohida ajralib turgan belgisi asosida [5].

E‘tibor qaratadigan bo‘lsak, nomlanish asosi bo‘lgan o‘xshatishlar, antroponimlar, toponimlar, jins bildiruvchi so‘zlar, marosim va urf-odatlar, presedent nomlar (bu o‘rinda ertak qahramonlari) kabilar o‘zbek xalqining fikrlash tarzi va tafakkur darajasini bildirib turadi. Ular bir tomondan lingvokulturologiya sohasining ham o‘rganish obyektlaridan hisoblanadi. S.Yo‘ldoshev o‘z tadqiqotida “Xola-xola”, “Mehmon-mehmon”, “Rang top”, “Lappak”, “To‘p tosh”, “Topishmoq”, “Mo‘ng‘uz”, “Oq terakmi – ko‘k terak”, “Botir

bola”, “Dasta”, “Yashirin – topaloq”, “Topil-topil”, “Kurash”, “Otib qochar” singari qator xalq o‘yinlarini keltirib o‘tadi[6]. “Xola-xola” o‘yini asosan qiz bolalarning o‘yini hisoblanib, o‘zbek xalqining maishiy hayotiga taqlid asosiga qurilgan. O‘yin nomi takroriy so‘z ko‘rinishdaligi ishtirokchilarning teng mavqega ega ekanligi, o‘zaro “bordi-keldi”ga egaligini bildiradi.

MUHOKAMA. Metafora – bir predmetning nomini boshqa predmetga biror tomondan o‘xshashligini e‘tiborga olib ko‘chirish usuli bo‘lib, xalq o‘yinlari nominatsiyasida metafora va o‘xshatishga asoslab nomlash keng kuzatiladi: “Qubba”, “O‘rda”, “Qushimboshi”, “Qirratosh”, “Xurjun-xurjun”, “Yulduz”, “Moykulcha”, “Xola-xola”, “Askar-askar” kabi o‘yinlar nomlarida o‘yin jarayonida ishtirokchilarning metafora asosida biror narsani ikkinchi narsaga o‘xshatishi kuzatiladi[3]. Masalan, “Qushimboshi” o‘yinida o‘rtaga dov qo‘yilib, dovning atrofida ma‘lum kenglikdagi doira chiziladi. O‘rtada turgan bola dovni oldirmasligi, shu bilan birga, dovni olmoqchi bo‘lganlarga hamla qilishi kerak bo‘ladi. Mazkur holat sport o‘yinlaridagi “Qarshi hujum” taktikasini eslatadi, ya‘ni himoyani esdan chiqarmasdan, hujumga o‘tishga, hujum vaqtida ham himoyani esdan chiqarmaslik qobiliyatini rivojlantiradi. Markazdagi ishtirokchining o‘z joyini tark etishi mumkinmasligi, shu bilan birga qisqa hujum uyushtirishi harbiy sohada qo‘shinboshining umumiy harakatlarini eslatadi. Shu nuqtayi nazardan aytishimiz mumkinki, “Qushimboshi” aslida “Qo‘shinboshi” nomining noto‘liq assimilyatsiyasi natijasida shu ko‘rinishga kelgan. Bu o‘yin nomi to‘liq metaforaga asoslangan. O‘yin tarzi esa jang maydonining kichraytirilgan modelini ifodalaydi.

Ma‘lumki, o‘zbek xalqida mehmonni hurmat qilish eng ko‘zga ko‘ringan xususiyatlardan hisoblanadi. Mehmonsevarlik bilan bog‘liq maqollar o‘zbek xalqi tilida keng qo‘llanadi. Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asarida “Uma kelsa, qut kelar” maqoli mehmon – baraka mifologemasi asosiga qurilgan bo‘lsa, “Ko‘k ko‘rdi – keragu yazdi” (Uzoqdan qorani ko‘rdi-da, mehmon ekan shekilli deb chodirini yig‘ishtirdi) maqolida mehmonni yomon ko‘radigan odamlar juda qattiq qoralangan. Islomiy manbalarda esa mehmonsevarlik Ibrohim alayhissalomning Tangri suygan fazilatlaridan ekanligi ko‘rsatiladi. Shuni

hisobga olsak, “har bir maqolda shu maqolni yaratgan xalqning siymosi ko‘rinadi”[3].

O‘zbek odatlariga ko‘ra, mehmondorchilik uchun minnatdorchilik tarzida mezbon taraf mehmonga taklif qilinadi. Yevropa madaniyatining markazlaridan bo‘lmish Angliyada mehmondorchilik uchun minnatdorchilik bildirib xat yozish urf bo‘lgan. Shuningdek, uni ifodalash uchun maxsus iboralar ham vujudga kelgan. Amerikaliklarda ham o‘zgacha, ularda har bir ish qat‘iy reja bilan amalga oshiriladi va hatto ularda mehmondorchilik ham oldindan belgilab olinadi[5]. “Xola-xola” o‘yinida o‘zbek xalqiga xos bo‘lgan mehmonnavozlik tartib-qoidalari obrazi gavdalanadi. Shu jihatdan xalq o‘yinlari nomlari lingvokulturologik jihatdan tadqiq etilishi dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

NATIJALAR. Antroponimlar asosida yuzaga kelgan xalq o‘yinlari nomlari: Naimbo‘g‘irsoq, Fotima, Sofiyaso‘ppon, Ergash, Tursun, Ulug‘, Og‘aloq, Qurvonjon, Mirzavoy kabi o‘yin nomlarining yuzaga kelishi o‘ziga xos xususiyatga ega. Biror kishining salbiy xatti-harakati, laqabi, hayoti bilan bog‘liq biror voqea bolalar o‘yini nomi uchun asos bo‘lib xizmat qilgan[5]. Bunday motivlanish, birinchidan, nominatorning shaxsiy qarashlari bilan bog‘liq bo‘lsa, ikkinchidan, o‘zbek xalqiga xos hazilkashlik, laqab qo‘yish kabi xususiyatlarning o‘ziga xos ko‘rinishi sifatida baholanishi mumkin. Xalq o‘yinlari nomlarida toponimlarning kuzatilishi, avvalo, mazkur o‘yinning keng miqyosda tarqalganligi, ikkinchidan, tarixan uzoq davrlarga borib taqalishini, uchinchidan, umumiy nomdan farqli belgisini ifodalash ehtiyoji bilan bog‘liq. Masalan, kurash sport turi toponimik xarakteriga ko‘ra bir necha bor pog‘onali turlarga ajratiladi. Kurash tasviri tushirilgan yodgorliklar Misr ehromlari, Mesopotamiya bo‘rtma suratlarini, Afina relyef rasmlari, hind qo‘lyozmalarida uchraydi [8]. Shundan kelib chiqib, kurashning shu toponimlar bilan bog‘liq nomlarini sanash mumkin. Rasmiy olimpiya o‘yinlarida yunon-rum kurashi, Osiyo o‘yinlarida o‘zbek kurashi kabi nomlar uchrashi etnonimlar, shu tarzda toponimlar bilan uzviy bog‘liq. O‘zbek kurashi ham turli hududlarda tarqalishi, usullari farqiga ko‘ra “buxorocho kurash”, “farg‘onacha kurash” nomlari kuzatiladi. “Farg‘onacha kurash” “belbog‘li kurash” deb ham nomlanadi, sababi unda faqat belbog‘ni ushlabgina

yoqitishga ruxsat beriladi. Masalan, hozirgi kunga kelib Qarachay, Qalmaq, Tatariston, Boshqirdiston, Kamchatka yarim oroli, Afg‘oniston, Janubiy Quriya, Xitoy, Yaponiya davlatlarida ham farg‘onacha milliy kurashga o‘xshash **belbog‘li kurash** musobaqalari o‘tkazilib turibdi. Buxorocho va farg‘onacha kurash turlarining farqi borasida “Alpomish” dostonida ham ayrim nuqtalar kuzatiladi. Alpomish va Ko‘kaldosh Barchinning to‘rtinchi shartida o‘zaro kurash tushadilar:

Turpoqlar changiydi, to‘zang bo‘ladi,

Ikkovi kep belma-bel bo‘p oladi.

Belma-bel olishsa ayrit bo‘ladi,

Zo‘r deganing ma‘lum bo‘lib qoladi [7].

Parchada aytilganidek, belma-bel (belbog‘li) olishish zo‘rlarning olishuvi bo‘lib, katta kuch talab qilgan. Dostonda bu kurash uzoq davom etadi. Shunda Barchinoy Hakimbekning oriyatini qo‘zg‘ash uchun quyidagi so‘zlarni aytadi:

Ochilar bahorda bog‘larning guli,

Gulni ko‘rsa mast bo‘p sayrar bulbuli.

Nar-moda bo‘libsiz biy bobom uli,

Yiqolmasang, bizga bering navbatdi.

Juda keldi Barchin yoring g‘ayrati,

Ushlagandan ko‘kka otmay ne bo‘pti?

Demak, Barchin Hakimbekka zo‘rlarga qarshi kurashda ikkinchi usulni eslatmoqda. Bu usul kam quvvat sarflab, raqibning kuchini o‘ziga qarshi ishlatish bo‘lib, buxorocho kurashni eslatadi. Tog‘ay Murodning “Yulduzlar mangu yonadi” romanida vohada kurash turi quyidagicha tasvirlanadi:

“Bu safar Ermat enkayib-enkayib keldi.

Shukurning qo‘ltiqlari ostidan kirib ko‘tarmoqchi bo‘ldi. Shukur Ermatning boshini ko‘kragi ostiga qisdi. Qo‘llarini qo‘ltig‘idan o‘tkazib ushladi. Yotibotarga oldi: o‘zi birdan orqaga yotib qolib, Ermatni ustidan oshirib otmog‘chi bo‘ldi.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, sportga oid leksemalarning aksar qismi o‘zlashma hisoblanadi. Bu holat mazkur leksemalarni turli tillar bilan qiyoslash orqali o‘rganish maqsadga muvofiqligini ko‘rsatadi. Sport jismoniy madaniyat hisoblanib, sportga oid leksemalarda millat madaniyati, mentaliteti, voqelikka munosabati yaqqol aks etadi. Shu tufayli ham ularni lingvokulturologik jihatdan o‘rganish yaxshi samara beradi. Milliy sport turlari, xalq o‘yinlari nafaqat sportda, balki tilshunoslikda ham o‘ziga xos semalari bilan ahamiyatlidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullayev A. Jismoniy tarbiya vositalari. – Farg‘ona: 1999. – 38 b.
2. Azizov N. Belbog‘li Turkiston kurashi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1998. – 104 b.
3. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002. – 168 b.
4. Ibn Sino. Tib qonunlari. 3 jildli. 1-jild. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1994. – 300 b.
5. Jabborov E. O‘zbek xalq o‘yinlari leksikasi (Janubiy O‘zbekiston materiallari asosida) : Filol. fan. nomz... diss. avtoreferati. – Toshkent: 1998. – 24 b.
6. Yo‘ldoshev S.V. Farg‘ona vodiysi aholisining xalq o‘yinlari: Tarix fanl. ... fals.dokt.diss.avtoref. – Toshkent, 2019. – 54 b.
7. Абдиев М. Аффиксальный способ образования названий лис в узбекском языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1991. – 19 с.
8. Матвеев Л.П. Основы спортивной тренировки. – Москва: ФиС, 1977. – 284 с.

